

СУБ'ЄКТИВНЕ ЕКОНОМІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СИТУАЦІЇ КРИЗИ В МЕНЕДЖЕРІВ

Актуальність дослідження полягає в недостатньому рівні вивчення уявлень про суб'єктивне економічне благополуччя (СЕБ) особистості як суб'єкта активності в економічній сфері. Відображаючи ставлення людини до власного матеріального положення суб'єктивне економічне благополуччя, виступає регулятором його повсякденної соціальної поведінки та обумовлює її економічне самовизначення. Економічне благополуччя або неблагополуччя особистості впливає на систему її відносин з професійним суспільством, виступає критерієм ефективності діяльності, багато в чому визначає спрямованість світогляду особистості професіонала. (В.А. Хашченко, Ф. Ендрюс, Дж. Робінсон, А. Мак-Кеннел та ін.).

Соціально-економічна криза нашого суспільства викликала зміни в системі професійних цінностей і життєвих пріоритетів на індивідуальному і груповому рівнях. Дослідники відзначають, що стан масової свідомості характеризується варіативністю в осмисленні різними професійними групами економічних змін [1, 4]. Причину такої картини багато вчених вбачають у посиленні майнової диференціації різних верств населення, коли проблема економічного благополуччя та якості життя зазнає істотних змін і загрожується.

У сучасних дослідженнях по економічній психології питання типології СЕБ та його концептуалізації, не зважаючи на значну теоретичну і практичну значущість, є недостатньо вивченими. Їх необхідно розглядати в контексті більш загальної наукової проблеми, а саме економіко-психологічної типології особистості. Окрім завдання виділення типів СЕБ, виникають питання їх психологічної детермінації та уявлення серед різних професійних груп.

Отже, актуальність і недостатня вивченість означеної проблеми визначили мету нашого дослідження: теоретичне і експериментальне вивчення уявлень про суб'єктивне економічне благополуччя в сучасних менеджерів.

Завдання дослідження: 1) уточнити зміст основних понять використовуваних у даному дослідженні ("суб'єктивне благополуччя" і "економічне суб'єктивне благополуччя" та їх співвідношення; кризисні ситуації у менеджерів); 2) виявити наявність значущих кореляційних зв'язків між основними параметрами суб'єктивного економічного благополуччя і виділеними нами важливими критеріями успішності діяльності менеджера в ситуації кризи.

Пристаючи до виконання першого завдання дослідження, уточнимо, що теоретико-методологічною основою дослідження є положення про єдність свідомості й діяльності (Л.В. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.), та теоретичні принципи у вивченні суб'єктивного економічного благополуччя (В.А. Хашченко, Ф. Ендрюс, Э. Кемпбелл, Дж. Робінсон, А. Мак-Кеннел та ін.).

Визначимося в найзагальніших рисах, не претендуючи на повноту, що є суб'єктивним благополуччям. На думку Р.М. Шаміонова [3], суб'єктивне благополуччя – поняття, що виражає власне ставлення людини до своєї особистості, життя і процесів, що мають важливе значення для особистості з погляду засвоєних нормативних уявлень про зовнішнє і внутрішнє середовище і що характеризується відчуттям задоволеності.

Різні автори, виходячи зі своїх досліджень, виділяють свої компоненти суб'єктивного благополуччя. Так, Э. Кемпбелл, вивчаючи уявлення професіоналів про хороше життя, отримав наступний набір сфер, ранжованих у порядку убунання: економічна стабільність, хороші відносини в сім'ї, сильний і життєстійкий характер, вірні друзі, зовні привабливе навколишнє середовище [4, 5]. Інші дослідники, наприклад, Ф. Ендрюс і С. Віті, проводячи операціоналізацію суб'єктивного благополуччя, розглядали п'ять компонентів: будинок, робота, сім'я, вільний час і держава [4, 5]. Говорячи про суб'єктивне благополуччя, багато вчених бачать її в співвідношенні з уявленнями про економічне благополуччя професіонала.

Так, дослідження В.А. Хашченко спирається на теоретичне положення про те, що суб'єктивне економічне благополуччя як базовий компонент економічної свідомості виражає цілісне ставлення людини до свого актуального, а також передбачаємого матеріального добробуту в майбутньому. Його основними складовими є чуттєво-емоційна, когнітивна, а також мотиваційно-спонукальна компоненти ставлення людини до матеріальної сфери і самої себе, зумовлені як об'єктивними обставинами життєдіяльності, так і особистісними властивостями. Найбільш продуктивний підхід до типології СЕБ, на думку В.А. Хашченко, припускає аналіз співвідношення його компонентів - когнітивних і афективних. У численних дослідженнях встановлено, що когнітивні і афективні компоненти суб'єктивного благополуччя (СБ) людини мають між собою тісні кореляційні зв'язки [2].

Пропонована типологія базується на розробленій В.А. Хашченко і групою фахівців структурно-рівневої концепції СЕБ [1, 2], згідно з якою суб'єктивне економічне благополуччя є багатовимірною, багаторівневою і динамічною системою суб'єктивних відносин особи до матеріальних сторін свого життя, що включає три рівні їх прояву: 1) рівень одиничних елементів відношення до матеріального положення; 2) рівень базових компонентів – "економічний оптимізм/песимізм", "економічна тривога", "ступінь потреби в грошах", "суб'єктивний рівень матеріального добробуту (суб'єктивний економічний статус)", "адекватність доходу потребам особистості"; 3) рівень інтегральних вимірювань (векторів ставлення) – суб'єктивний рівень життя і економічна фрустрованість особистості. Так, когнітивна компонента СЕБ виступає як суб'єктивний рівень життя, а афективною складовою – економічна фрустрованість особистості. Перша об'єднує такі базові компоненти СЕБ, як "економічний оптимізм/песимізм", "суб'єктивний рівень добробуту", "адекватність доходу потребам особистості". Другу складають "ступінь потреби в грошах" і "економічна тривога". У світлі викладених вище теоретичних положень була сформульована наступна думка: підставою типології суб'єктивного економічного благополуччя виступає поєднання і інтенсивність виразності його інтегральних компонентів – суб'єктивного рівня життя і економічної фрустрованості особистості. Разом з когнітивною та афективною складовими, економічне благополуччя має і третю, – ціннісно-смыслову, модальність, яка пов'язана з мотивами й іншими психодинамічними особливостями особистості. Тип суб'єктивного економічного благополуччя особистості, визначається взаємодією зовнішніх, соціально-економічних характеристик життєдіяльності і економіко-психологічних чинників. Особистісний аспект детермінації суб'єктивного економічного благополуччя є визначальним.

У дослідженнях, проведених В.А. Хашченко і групою фахівців, встановлено, що специфіка кожного типу СЕБ у першу чергу визначається наступними компонентами самосвідомості особистості: її уявленнями про власні ділові якості; самооцінкою потенціалу конкурентоспроможності і шансів економічних досягнень, а також самоефективністю в економічній сфері життєдіяльності. Результати аналізу показали, що особливості впливу вище перерахованих

характеристик особистості на її економічне благополуччя залежать від його типу.

Тип А (ті, що не забезпечені та не задовольняються) Особистісними предикторами формування СЕБ виступають наступні характеристики: висока самооцінка особистого ресурсу конкурентоспроможності, інтернальний тип контролю фінансової поведінки, а також високий рівень економічних домагань і суб'єктивна значущість грошей. Шанси стати багатою людиною, кмітливість, конкурентоспроможність представники цього типу оцінюють у себе вище, ніж інші респонденти, що підкреслює особливості їх економічної установки на досягнення матеріальної вигоди. Характерною межею стратегії життєзабезпечення представників даного типу СЕБ є опора на власні сили, готовність до економічного ризику, прагнення до економічної незалежності і самостійності. В той же час, недостатня розвиненість цих якостей разом з незадоволеністю своєю діловою активністю виступають причиною їх економічної фрустрованості і зниження рівня благополуччя.

Тип В (ті, що мають потребу та не задовольняються) Економічне неблагополуччя в представників даного типу має найнижчу у вибірці особистісну опосередованість. Серед вагомих особистісних детермінант – незадоволеність собою і своїми зусиллями в забезпеченні доходу, а також низький рівень економічних домагань і невисока оцінка вірогідності досягнення матеріального благополуччя в житті. Таким чином, економними рисами самосвідомості у них виступають низька економічна самоефективність і незадоволеність собою як суб'єктом життєзабезпечення. Суб'єктна позиція в матеріальному забезпеченні характеризується переважаючою пасивністю, підлеглистю життєвим обставинам, неготовністю до самостійних, а головне активних економічних дій. Рівень їх поточних і довготривалих економічних цілей найбільш низький у вибірці: вони прагнуть досягти рівня життя "як у більшості людей". Відзначимо також, що досягнення матеріальної забезпеченості має для представників цього типу високу суб'єктивну трудність.

Тип С (ті, що мають потребу та задовольняються) Особливості особистісної детермінації суб'єктивного економічного благополуччя пов'язані з невисоким рівнем економічних цілей, домагань на дохід. У структурі життєвих цінностей спрямованість на інтелектуальні або духовні цінності ("краса природи", "пізнання", "творчість") є максимально вираженою і переважає над матеріальними цінностями ("багатство", "матеріально забезпечене життя"). Самосвідомість особистості відрізняється низькою самооцінкою ділових здібностей і якостей самоефективності, а також шансів матеріальних досягнень. Невпевненість у своїх силах разом з низькими економічними домаганнями є найбільш вагомими чинниками економічного неблагополуччя у представників даного типу.

Тип D (ті, що забезпечені та задовольняються) Особистісний ресурс конкурентоспроможності, ділова самоефективність, задоволеність собою і своєю діловою активністю в забезпеченні доходів, а також готовність до самостійної ділової активності оцінюються представниками даного типу як вищі, ніж у інших людей. Аналогічно вони розглядають свої шанси на досягнення високого рівня добробуту. Серед найбільш виражених ділових якостей Я-концепції особистості в економічній сфері виступають відповідальність, професіоналізм, активність і захищеність. Оцінка матеріального благополуччя визначається масштабом поточних економічних домагань та якістю довготривалих економічних цілей – прагненням стати спроможною людиною. Таким чином, можна стверджувати, що центральними особистісними детермінантами СЕБ виступають самооцінка потенціалу самоефективності і суб'єктивної вірогідності ділового успіху, здібності до досягнень в економічній сфері і конкурентоспроможності особистості (подолання кризи), самоставлення як суб'єкта ділової активності.

Визначенні детермінанти СЕБ дозволили розробити алгоритм емпіричного дослідження уявлень про суб'єктивне економічне благополуччя у сучасних менеджерів.

Основними завданнями нашого дослідження є: 1) розробка комплексу методів і підходів дослідження, відбір надійного психодіагностичного інструментарію, що діагностують рівень суб'єктивного економічного благополуччя та пов'язаний з ними ряд показників: мотивація досягнення успіху, мотивація до втечі від невдач, ступінь готовності до ризику, цілі (прагнення); 2) проведення емпіричного дослідження рівнів економічного благополуччя, а також пов'язаного з ними широкого спектру рис особистості та вивчення взаємозв'язку між ними; 3) дослідження психологічних особливостей менеджерів-фахівців та початківців, що різняться рівнями економічного благополуччя та рівнем ефективності діяльності.

Наше дослідження проводилося на вибірці, які складається з 25 осіб, що є менеджерами-фахівцями, та з 25 осіб, що є менеджерами-початківцями, у віці від 18 до 40 років; з них 22 чоловіків та 28 жінок.

Поставлені завдання визначили хід емпіричної частини роботи, в якій ми виділяємо наступні етапи роботи: підготовчий, діагностичний, аналітичний. Змістом підготовчого етапу є створення банку психодіагностичних методик. Основним завданням діагностичного етапу емпіричного дослідження є діагностика усіх вивчаємих показників, математичний аналіз отриманих результатів (кореляційний аналіз, спрямований на групування рис особистості менеджерів, що вивчаються, та якісний аналіз, спрямований на групування досліджуваних з різним рівнем СЕБ).

Дослідження проводилось за допомогою надійних методик: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху та до уникнення невдач Т. Елєрса (МУ МУН); методика діагностики ступеня готовності до ризику Шуберта (СГР); тест рівня суб'єктивного економічного благополуччя (В.А. Хащенко); шкала суб'єктивного благополуччя (Н.П. Фетіський, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов); шкала оцінки особистісних прагнень (цілей) (Р.А. Еммонс).

Аналіз результатів діагностичного дослідження потрібен для пошуку загальних тенденцій у проявленні рівня СЕБ та їх особливостей у менеджерів, які відрізняються рівнем професійного розвитку.

Проведений кореляційний аналіз даних, що були отримані за допомогою виділеного нами комплексу методик, дав можливість виявити значущі кореляційні зв'язки на рівні $p < 0,01$ та $p < 0,05$, а також на рівні тенденції між показниками СЕБ та широким спектром якостей особистості (МУ, МУН, СГР, СБ, оцінки прагнень).

Наступні результати по групі менеджерів-фахівців за методикою діагностики цілей (прагнень) характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,01$ між наступними показниками: В (важливість) та Р (радість); ВУ (вірогідність успіху) та УПОЧ (успішність протягом останнього часу); Зу (зусилля) та З (засмучення); Т (трудність) та СБ (суб'єктивне благополуччя); СоБ (соціальна бажаність) та З (засмучення); Пр (прогрес) та Зу (зусилля); ЗП (зовнішня причина) та А (амбівалентність); ВП (внутрішня причина) та З (засмучення). Ці результати на наш погляд досить логічні і свідчать про те, що менеджери-фахівці у своїх прагненнях достатньо розсудливі, виважені і послідовні, мають адекватні реакції на те, що відбувається. Отримана негативна значуща кореляція на рівні $p < 0,01$ з показником Ід (ідентифікація) та Я (ясність), яка означає, що чим більше людина розуміє, яким чином їй досягти своєї мети, тим менше вона сприймає цю мету як ту, що потрібно саме їй, тобто тут планово-організаційний компонент перебиває усвідомлюючий – людина прагне до цілі, тому що знає як цього досягти.

За цією ж методикою менеджери-фахівці характеризуються значущими кореляціями на рівні $p < 0,05$ між наступними показниками: А (амбівалентність) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя); Я (ясність) та СГР (ступінь готовності до ризику); Я (ясність) та СБ (суб'єктивне благополуччя). Стосовно першої пари показників, В.А. Хащенко та іншими вченими були проведені дослідження, які виявили, що при достатньо високому рівні СЕБ людина спроможна відчувати як позитивні (радість, задоволення), так і негативні емоції (засмучення, незадоволення), тому й не дивує зв'язок між показниками А (амбівалентність) та СЕБ. Стосовно другої та третьої пар показників: при наявності ясності дій щодо здійснення прагнень людина може більш раціонально вирішити, на якому рівні їй ризикувати і взагалі ясність планів надає більше впевненості та позитивного настрою, що благодібно впливає на суб'єктивне благополуччя особистості.

Була отримана також негативна значуща кореляція на рівні $p < 0,05$ з показником Ін (інтроєкція) та Т (трудність), при якій усвідомлення "необхідності" здійснення прагнення робить труднощі, що є на його шляху, менш значущим.

Результати за методикою діагностики мотиваційної сфери характеризується значущими позитивними кореляціями на рівні $p < 0,05$ між наступними показниками: МУ (мотивація до успіху) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя); МУН (мотивація до уникнення невдач) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя); а також негативними кореляціями на рівні тенденції між показниками СГР (ступінь готовності до ризику), СБ (суб'єктивне благополуччя) та Я (ясність).

Ці зв'язки пояснюються тим, що коли людина досягає певного рівня економічного благополуччя, вона починає прагнути до успіху ще більше, щоб підняти свій рівень СЕБ ще вище, але в такому разі їй чим далі, тим більш шкода втратити те, що вона має (зв'язок МУН та СЕБ) і в решті, вона стане цим ризикувати лише тоді, коли буде дуже чітко усвідомлювати, чим, як і заради чого вона це робить.

За методикою діагностики СБ характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,01$ між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та Т (трудність); на рівні $p < 0,05$ між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та Я (ясність); а також від'ємна кореляція на рівні тенденції між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя).

Таким чином, група менеджерів-фахівців, що переживають високий рівень СЕБ, характеризується мотивацією до успіху, мотивацією до уникнення невдач, при цьому низьким рівнем схильності до ризику та низьким рівнем суб'єктивного благополуччя. Передостанні два факти можна пояснити тим, що представники цієї групи дуже ретельно обмірковують і зважують свої дії, бо бояться втратити те, що мають. Більш цікавим є факт наявності низького рівня СБ. Так як високий рівень СЕБ обумовлює необхідність достатньо великої й постійної праці та зусиль (щоб не втратити), можливість негативних переживань щодо цього та ін. Даний факт потребує більш глибокого диференційного аналізу, який виходить за межі нашого дослідження.

Прямий зв'язок з ідентифікацією говорить про те, що цим людям насправді властиво прагнення бути на високому економічному рівні. Іноді ми відчуваємо засмучення навіть у тих випадках, коли вдало досягли мети, так само можливо у менеджерів-фахівців і з рівнем СЕБ. Швидше за все це пов'язано з рівнем духовності представників даної групи і тим, що високий рівень СЕБ не є для них найголовнішою метою в житті.

Наступні результати по групі менеджерів-початківців за методикою діагностики цілей (прагнень) характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,01$ між наступними показниками: ВУ (вірогідність успіху) та В (важливість); Зу (зусилля) та Р (радість); Зу (зусилля) та В (важливість); Зу (зусилля) та Т (трудність); Зу (зусилля) та СоБ (соціальна бажаність); Зу (зусилля) та Пр (прогрес); СоБ (соціальна бажаність) та Т (трудність); СоБ (соціальна бажаність) та Пр (прогрес); ЗП (зовнішня причина) та СБ (суб'єктивне благополуччя).

Отримані негативні значущі кореляції на рівні $p < 0,01$ між показниками: ВУ (вірогідність успіху) та Я (ясність); Ін (інтроєкція) та Р (радість). За цією ж методикою характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,05$ між наступними показниками: Р (радість) та МУ (мотивація до успіху); ВО (вплив обставин) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя);

ВП (внутрішня причина) та Пр (прогрес). А також негативні значущі кореляції на рівні $p < 0,05$ між показниками: Ід (ідентифікація) та А (амбівалентність); П (підтримка) та Зу (зусилля); П (підтримка) та Т (трудність); П (підтримка) та ВП (внутрішня причина).

Результати за методиками діагностики мотиваційної сфери характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,05$ між показниками МУ (мотивація до успіху) та Р (радість). А також на рівні тенденції між показниками: МУ (мотивація до успіху) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя); СГР (ступінь готовності до ризику) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя).

Експериментальні дані за методикою діагностики СЕБ характеризується кореляціями на рівні тенденції між наступними показниками: СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя) та МУ (мотивація до успіху); СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя) та СГР (ступінь готовності до ризику); СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя) та СБ (суб'єктивне благополуччя).

За методикою діагностики СБ характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,01$ між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та ЗП (зовнішня причина); на рівні $p < 0,05$ між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та Я (ясність); а також на рівні тенденції між показниками СБ (суб'єктивне благополуччя) та СЕБ (суб'єктивне економічне благополуччя).

Отже, група менеджерів-початківців характеризується мотивацією до успіху, схильністю до ризику та високим рівнем суб'єктивного благополуччя. За оцінкою прагнень ми спостерігаємо важливість для представників цієї групи вийти на високий рівень СЕБ, хоча, якщо цього не станеться, вони не дуже засмуться, бо головним чинником цього процесу вважають вплив обставин. Цікавий факт, отриманий нами щодо емоціонального стану, – радість: представники групи менеджерів-фахівців не відчувають радості від СЕБ, а групи менеджерів-початківців – відчувають.

Висновки й перспективи дослідження. Поставлені в роботі мета та завдання нашого дослідження в основному досягнуті, що дає нам можливість зробити декілька теоретико-емпіричних висновків:

1. В нашій роботі під СЕБ розуміється важлива психосоціальна характеристика особистості як суб'єкта економічної активності, пов'язаної з регуляцією діяльності по матеріальному забезпеченню життя.
2. Відібраний комплекс методів і підходів зарекомендував себе як надійний психодіагностичний інструментарій, що діагностує рівень суб'єктивного економічного благополуччя та пов'язаний з ними ряд показників: мотивація досягнення успіху, мотивація до втечі від невдач, ступінь готовності до ризику, цілі (прагнення).
3. Проведений нами кореляційний аналіз дозволив виявити значущі кореляційні зв'язки між рівнем СЕБ та широким спектром якостей особистості. Група менеджерів-фахівців характеризується мотивацією до успіху, мотивацією до уникнення невдач, при цьому низьким рівнем схильності до ризику та низьким рівнем суб'єктивного благополуччя. Група менеджерів-початківців характеризується мотивацією до успіху, схильністю до ризику та високим рівнем суб'єктивного благополуччя.

Ця тема відноситься до однієї з перспективних у теперішній час. Бо в період посилення майнової диференціації різних груп населення проблема економічного благополуччя та якості життя зазнає суттєвих змін та загострюється.

ЛІТЕРАТУРА

1. Емельянова Т.П. Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества / Т.П. Емельянова. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2006.
2. Хащенко В.А. Модель субъективного экономического благополучия (сообщение 1) / В.А. Хащенко // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 3. – С. 38-50.
3. Шамянов Р.М. Психология субъективного благополучия (к разработке интегративной концепции) / Р.М. Шамянов. – Саратов: Саратов. гос. ун-тет, 2003. – 15 с.
4. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности / Р. Эммонс [пер. с англ.; под ред. Д.А. Леонтьева]. – М.: Смысл, 2004. – С. 89.
5. Diener E., Suh E., Oishi S. Recent findings on subjective well-being // Journ. of Clinical Psychology. 1997.

Подано до редакції 04.03.09

РЕЗЮМЕ

У статті розкриваються теоретичні основи типології суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ). Описано основні типи СЕБ. Викладаються результати емпіричного дослідження рівня СЕБ і особливостей особистісного радикалу в менеджерів.

Ключові слова: типологія суб'єктивного благополуччя, емпіричне дослідження, особливості особистісного радикала.

A.В. Сергеева
СУБЪЕКТИВНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ И ЕГО РОЛЬ В СИТУАЦИИ КРИЗИСА У МЕНЕДЖЕРОВ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются теоретические основы типологии субъективного благополучия (СЕБ). Описаны его основные типы СЕБ. Излагаются результаты эмпирического исследования уровня СЕБ и особенностей личностного радикала у менеджеров.

Ключевые слова: типология субъективного благополучия, эмпирическое исследование, особенности личностного радикала.

A. V. Sergeyeva
SUBJECTIVE ECONOMIC WELL-BEING AND ITS ROLE IN TERMS OF MANAGERS' CRISIS SUMMARY

The article reveals some theoretical principles of the subjective economic well-being typology (SEWB); describes the main types of SEWB. It presents some results of empiric investigation on the level of SEWB and peculiarities of managers' personal radical.

Keywords: the subjective economic well-being typology, empiric investigation, peculiarities of personal radical.
